

ՀԱՄՇԵՆԱԿԱՆ

«ՀԱՄՇԵՆ» ՀԱՅՐԵՆԱԿՅԱԿԱՆ-ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐԴՈՒԹՅԱՆ ԱՄՍԱԹԵՐԹ

Անվճար

ԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ԴԱՍ, ԽՆԴԻՐ N 1. «ԼԻՆԵ՞Ն ԹԵ՞ ՉԼԻՆԵԼ»

ՍԵՐԳԵՅ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

Կրկին եկավ սեպտեմբերը: Դպրոցական զանգի դողանքներն ու երեխաների աշխույժն ուրախությամբ են լցնում բոլորիս սրտերը: Բայց սերունդների հարավոփոխը միայն զվարթ մտքեր չէ, որ ծնում է:

Քանի որ 19-րդ դարի վերջի և 20-րդ դարի սկզբի կոտորածներից Տրապիզոնի նահանգի փրկված համաշխարհային մեծ մասը բնակություն հաստատեց ներկայիս ՌԴ Կրասնոդարի երկրամասի և Աբխազիայի տարածքում, ուստի մենք էլ, սեպտեմբերյան այս օրերին, փորձենք մի հայացք նետել այդ վայրերի հայկական դպրոցների անցյալին ու ներկային:

Ինչպես այսօր ընդունված է, մենք նույնպես փաստերը կներկայացնենք առանց մեկնաբանությունների, նո ըրմենք: Կամ ինչպես Դանեմարքի արքայազնն էր ասում. «Մնացյալը լռություն է»:

Եվ այսպես, Մեծ եղեռնից մազապուրծ, քաղաքացիական պատերազմի տարիներին բզկտված հայությունը 1923-24 ուստարում Կրասնոդարի երկրամասի Սոչիի շրջանում ուներ 29, Մայկոպի օկրուգում՝ 15, Նովոռոսիյսկում՝ 26 հայկական դպրոց: Եվ տարեց-տարի այդ դպրոցների թիվն ավելանում էր: Թեև խիստ զգացվում էր ուսուցիչների և դասագրքերի պակաս, բայց գերագույն ճիգերով երկրամասում հայկական նոր դպրոցներ էին բացվում: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի տարիներին բազմաթիվ դպրոցներ ավերվեցին, ռազմաճակատում ու պարտիզանական մարտերի ժամանակ շատ ուսուցիչներ զոհվեցին: Նույնիսկ այդ պայմաններում 1951թ. Կրասնոդարի երկրամասում կար 140 հայկական դպրոց, այդ թվում 13-ը՝ միջնակարգ, 40-ը՝ ութամյա, մյուսները յոթամյա կամ տարրական: Այո, թեև ուսուցիչներ և դասագրքեր չկային, բայց կար հայկական դպրոց գնալու, մետրոպոլիտան տառերը սովորելու և հայ մնալու մեծ ցանկություն:

Այսօր ՌԴ Կրասնոդարի երկրամասի հայության թիվն անցյալ դարասկզբի համեմատ մի քանի անգամ ավելացել է, և 2002թ. մարդահամարի տվյալներով կազմում է 274.566 հայ, ոչ պաշտոնական տվյալներով

Կրասնոդարի երկրամասի Ադլերի շրջանի Նիժնյայա Շիլովկա գյուղի հայկական դպրոցի աշակերտներն ուսուցչուհու հետ, 1916թ.:

Կրասնոդարի երկրամասի Ադլերի շրջանի Չերեշնյա գյուղի հայկական միջնակարգ դպրոցի 8-րդ դասարանիցիներն ուսուցիչների հետ, 1965թ.:

իրական թիվն ավելի մեծ է, քանի որ շատերը չեն կարողանում գրանցվել, բայց ողջ երկրամասում գործում է ընդամենը 1 հայկական դպրոց Ադլեր քաղաքում:

Եթե Աբխազիայում երկրորդ համաշխարհային պատերազմի նախօրեին՝ 1941թ., գործում էր 128 հայկական դպրոց 12.040 աշակերտով, ապա պատերազմից հետո՝ 1949-50 ուստարում, դրանց թիվն իջավ 118-ի՝ 11.494 աշակերտով:

2003թ. մարդահամարի տվյալներով, Աբխազիայում ապրում էր 44.869 հայ: Հիշեցնենք, որ դրանից ընդամենը 24 տարի առաջ Աբխազիայում ապրում էր 73.750 հայ: Բայց վրաց-աբխազական պատերազմի և արտագաղթի

Կրասնոդարի երկրամասի Չեռնիզովսկ գյուղի հայկական դպրոցի 5-րդ դասարանիցիներն ուսուցիչների հետ, 1941թ.:

հետևանքով հայերի թիվը համարյա կիսով չափ կրճատվեց: 2009-10 ուստարում Աբխազիայում գործում էր 32 հայկական դպրոց, ընդամենը 1972 աշակերտով: Հիմնական պատճառն այն է, որ ծնողներն իրենց երեխաներին չեն ուզում հայկական դպրոց տալ: Ինչո՞ւ: Դա արդեն լուրջ ուսումնասիրության խնդիր է: Իսկ հայկական դպրոցների թվի նվազումը վկայում է, որ օրից կախվել է համլետյան հարցը Կրասնոդարի երկրամասի և Աբխազիայի մեր ազգակիցների այսուհետ որպես հայ լինել-չլինելու մասին: Այս է խնդիրը, որի պատասխանը դպրոցական դասագրքերում չէք գտնի: Մնացյալը, իսկապես, լռություն է:

Աբխազիայի Բաղնարի և Աջմարդա գյուղերի հայկական դպրոցների մի խումբ ուսուցչիներ, 1950թ.:

Դաս Կրասնոդարի երկրամասի Ադլերի շրջանի Նիժնյայա Շիլովկա գյուղի հայկական դպրոցում, 1981թ.:

ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԿԱՆՈՆԱԿԱՆ ԴԻՐՔՈՐՈՇՄԱՆ ՁԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ ԽԱՌՆԱՄՈՒՍՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ

Տեր ՄԱՐԿՈՍ Եպիսկոպոս ՂՈՒՄԵՆԻՍՅԱՆ

Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու Գեղարքունյաց թեմի առաջնորդ

Որքան որ հին է ամուսնության խորհուրդը քրիստոնեական Եկեղեցուն, նույնքան է հին և խառնամուսնությունների խնդիրը Եկեղեցու համար: Խառնամուսնությունների խնդիրն, որ Եկեղեցին հասկանում է նաև որպես միևնույն ազգին և եթնիկ խմբավորմանը պատկանող, բայց տարբեր կրոններ ներկայացնող ամուսնությունների միջև տեղի ունեցող պսակ, առաջին անգամ անդրադարձել է Պողոս առաքյալը՝ հատկապես Կորնթոսի Եկեղեցուն ուղղված իր առաջին նամակում, որը թույլ էր տալիս քրիստոնյային ամուսնանալ հրեայի և հեթանոսի հետ, առանց վերջիններիցս կրոնափոխություն պահանջելու, այն հույսով, որ քրիստոնյա ամուսինը իր համբերատարությամբ և մաքրակրոն վարքով կազդի ոչ քրիստոնյա ամուսնու վրա և նույնիսկ կնպաստի նրա դարձին: «Բայց ուրիշներին ես եմ պատուիրում եւ ոչ Տէրը, եթէ եղբայրներից մէկը անհաւատ կին ունենայ եւ նրան հաճելի է բնակուել նրա հետ, թող չթողնի նրան, եւ կինը եթէ անհաւատ մարդ ունենայ եւ նրան կամք լինի ապրել նրա հետ, թող ապրի: Որովհետև սուրբ է անհավատ մարդը՝ կնոջով, եւ սուրբ է անհավատ կինը՝ մարդով, եպայ թէ ոչ ձեր որդիկը պիտի ճակ, իսկ այժմ սուրբ» (Ա Կորնթ. է, 12-15):

Քրիստոնեության պատմության վաղ շրջանում հարցն առավել կարևոր է դառնում, երբ քրիստոնեությունն արմատապես փոխում է ամուսնության մասին հեթանոսական ընկալումները և սկսում ավելի խիստ կանոններ ընդունել և ի սպառ արգելել հրեաների և հեթանոսների հետ ամուսնանալը:

Եկեղեցին հասարակության հոգևոր բարոյական արժեքաբաշխիչ փոխակերպման գործն սկսում է հենց բուն ընտանիքի՝ այն նմանեցնելով փոքրիկ Եկեղեցու և արքայության: Հայ Եկեղեցու պատմության և վարդապետության մեծագույն գիտակցությունը կրչակ Տեր-Միքայելյանը գրում է. «Ինչքան նշանավոր տեղ է բռնում ընտանիքը բարոյական աշխարհում, կազմելով նորա սկիզբն ու հիմունքը, այնքան բարձրացրեց ու սրբագործեց ամուսնության այն դիրքը, որ համապատասխանում է ընտանիքի եությանը: Ինչպես եւ քրիստոնեությունը սրբութեան վրայ հիմնեց նոր կազմակերպությունը: Միակնութեամբ հաւասարութիւն մտցրեց երկու սեռի անհատների մեջ, եւ ապա պսակն Եկեղեցական ս. խորհուրդ դարձնելով՝ դրա նորան աստուածային արքայութեան փոքրիկ պատկերի մեջ»:

Հայ Առաքելական Եկեղեցու հայրերն ամուսնության խորհուրդն առավել կարևորելով փոխել են նրա անվանումը և այն կոչել են պսակ: Անդրադառնալով ամուսնության խորհրդին «Ամուսնանալու ամուսնական իրավունքը վաղ ավատական Հայաստանում» աշխատության մեջ Ս. Հ. Հովհաննիսյանը նշում է. «Հեթանոսական արժեքները ոչնչացնելու և վերագնահատելու վճռականու-

թյամբ զինված քրիստոնեության առաջնորդներն արդեն IV դարում ձեռնամուխ եղան փոխելու ամուսնության հեթանոսափրական պատկերացումը: IV-V դդ. հայկական կանոնախմբերում լայնորեն գործածական է դառնում պսակ բառը: IV-V դդ. հայկական իրավական հուշարձաններում պսակ բառին նախապատվություն տալը պատահական չէր: Երկրում սահմանվում էին ամուսնության նոր իրավական կարգեր, կյանքի էին կոչվում առանձին հին բառեր ու ձևեր, որոնց հաղորդում էին նոր իրավական բովանդակություն, հետապնդելով որոշակի իրավական և բարոյական նպատակներ»:

«Պսակ», «Պսակադրություն» բառերի օգտագործումն իսկ խորհրդանշում է ամուսնությունը հոգևորականի կողմից օրհնելու և այն Եկեղեցուն օրինականացնելու կարգի կարևորությունը: Այս ինստիտուտը Հայաստանում այնքան է զարգանում, որ Եկեղեցու կարգը հարգվում է աշխարհիկ իշխանության կողմից և մտնում է պետաիրավական հարաբերությունների ոլորտ՝ ժամանակագրական առումով գերազանցելով նույնիսկ բյուզանդականին:

Հայ Եկեղեցու հայրերը հստակ ժողովական որոշումներ են սահմանել՝ կարգավորելու ամուսնաիրավական հարաբերությունները: Ի մի բերելով այս օրենքները, ուսումնասիրողները առանձնացնում են յոթ կարևոր նախապայմաններ, որոնք որոշում էին պսակի թույլատրելիությունը: Դրանք են՝

1. միակնությունը,
2. ամուսնական չափահասությունը,
3. ամուսնացածների փոխադարձ համաձայնությունը,
4. ծնողների փոխադարձ համաձայնությունը,
5. ծառայների և աղայիկների տերերի փոխադարձ համաձայնությունը,
6. արյունակցական և խնամական չհասությունը,
7. դավանակից լինելը: Դավանակից լինելը կարևորագույն նախապայմաններից էր միջնադարյան Հայաստանում խառնամուսնությունների համար: Հայ Եկեղեցու բոլոր կանոնները՝ ընդհուպ մինչև 20-րդ դար ձգվող, արտահայտված հայրապետական կոնզակների տեսքով, հիմնականում պահպանում են վերոհիշյալ կետերը: Հայ Առաքելական Եկեղեցուն այս հարցը հատկապես կարևոր է դառնում, երբ մի կողմից ժողովուրդը սկսում է մաքառել օտար այլակրոն նվաճողների դեմ, մյուս կողմից դավանաբանական պայքարի մեջ է մտնում Եկեղեցու միջոցով իրեն ենթարկել ցանկացող Բյուզանդական կայսրության հետ:

Այդ իսկ պատճառով այս կետին առնչվող կանոնական որոշումները բաժանվում են երկու մասի՝

- ա) ամուսնության խնդիրն այլակրոնների հետ,
 - բ) ամուսնության խնդիրն այլ քրիստոնյաների հետ:
- Ներսես Բ Հայրապետի (548-557) ԺԴ կանոնում գրված է. «Վասն որ զհեթանոս կին առնել, կամ լինի առն՝ չար է. մանաւանդ եթէ յանհաւատութեան մնան, եթէ թողցի կամ մեռցի անհաւատ, ժե ամ ապաշխարհեսցէ, եւ ծնունդս ածիցէ ի յաւատս»: Հայ

պատմիչներից Մովսես Կաղանկատվացին պատմում է Վրաց Եկեղեցու Հայ Եկեղեցուց բաժանման մասին՝ կցելով Հայոց Աբրահամ Կաթողիկոսի կոնդակը՝ արձակած Հայոց աշխարհին, որով նաև արգելվում էր վրացիներին խնամություն անելը. «Ամենևին հարաբերություն չունենալ նրանց հետ, ոչ աղոթքով, ոչ կերակրով, ոչ խնամելով, ոչ բարեկամությամբ, ոչ դայեկությամբ, ոչ ուխտ գնալ Սցխեթա խաչը, ոչ Մանգլիսա խաչը, չընդունել նրանց մեր եկեղեցին և ամուսնություն մտնելու հետ, միայն առևտուր անել նրանց հետ, ինչպես հրեաների հետ»:

Հայ գաղթօջախների առաջացմամբ և խառնամուսնությունների երևան գալով նոր դեմք են բացվում այլ կրոնների ներկայացուցիչների և այլադավանների հետ ամուսնանալու համար, սակայն որոշակի նախապայմաններով: Ըստ Հայ Եկեղեցու կանոնական իրավունքի մասնագետ Ներսես արք. Մելիք-Թանգյանի՝

1. հայ քահանան կարող է պսակել հրեային, հերետիկոսին, մահմեդականին հայադավանի հետ, եթե նրանք կմտնեն մկրտությանը Հայոց Եկեղեցու ծոցը,

2. հայադավանին կարող է պսակել հայ քահանան քրիստոնյա այլադավանի հետ, երբ պսակը երկուստեք համաձայնությամբ կարող է լինել Հայոց Եկեղեցուն:

Մյուս կողմից էլ այսպիսի օրենքների էին ենթարկվում Հայ Եկեղեցու զավակներն այլ երկրներում: Օրինակի համար, ըստ Ռուս Եկեղեցու կանոնական իրավունքի մինչև XVIII դար Ռուս Եկեղեցու Եպիսկոպոսները և մետրոպոլիտները երդում էին տալիս. «Չթողնել իրենց վիճակում, որ ոչ մի ուղղափառ հայերի հետ պսակ կատարի, նույնը և լատինների հետ: Եթե որևէ քահանա այդ անի, պիտի անմիջապես իմ մետրոպոլիտին հայտնեն»:

XIX դարում Ռուսաստանի օրենքները պահանջում էին, որ՝

- ա) հայի և ռուսի միջև պսակը լինի Ռուս Եկեղեցուն,
- բ) հայադավանը ստորագրություն պիտի տա, որ ծնված որդիները պիտի համարվեն ռուսադավան,
- գ) հայ քահանան թույլատրված պսակն կատարելիս վերոհիշյալ անձանց հետ, պիտի դեկավարվի Հայոց Եկեղեցու օրենքով՝ պսակի արգելքների համաձայն, այն է՝ օտարները երկրորդ պսակով չկապվեն, եթե առաջին պսակը լուծված չէ կամ, եթե գրված են պսակվելու իրավունքից:

Անդրադառնալով այս ամենին ցանկանում ենք կարևոր հաստատում կատարել. թե՛ այլ կրոնի հետևորդի պարագայում և թե՛ այլադավանի դեպքում հնարավոր չէր Եկեղեցուն օրհնության կարգ կատարել: Եկեղեցական օրհնությունը Հայոց մեջ նախապայման էր ամուսնությունը սուրբ դիտելու և այն օրինականացնելու համար: Դավանաբանական տարբերությունները թույլ չէին տալիս երկու անձերի սիրո և զգացմունքների միություն՝ հավատարիմ ընտանիք կազմելու, հիմնված միևնույն արժեքաբանակարգի, մտածելակերպի և աշխարհընկալման վրա, որտեղ ծնվելու, սնվելու և մեծանալու էին իրենց ապագա սերունդները:

Ընտանիքը մեծ կարևորու-

թյուն ունի Հայոց կյանքում: Հայ Եկեղեցու հայրապետներից խրիմյան Հայրիկը (1982-1907) գրում է. «Ժողովուրդը եթե առաջադիմում է, իր առաջին քայլը ընտանեկան սրահից է առնում, եթե լուսավորվում է, իր լույսն ընտանեկան ճրագից է, եթե միանում է, իր ոգին ու կապը ընտանիքն է, եթե հարստանում է՝ իր գանձարանն ու գանձապետը ընտանիքն է, եթե տունն ու սեղանը բարեկից ու առատ է՝ արդյունաբեր անդաստանն ընտանիքն է»: Ընտանիքի կարևորության մասին է խոսում նաև Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Գարեգին Բ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը. «Դարերի ընթացքին մեր պատմության մահաբեր հողմերին ու խորշակներին հանդիման կանգուն ենք մնացել հավատավոր կյանքով հայ ընտանիքի: Եկեղեցիացած մեր փոքրիկ տունն է հայ ընտանիքը»:

Հայ Եկեղեցին ներկայացնելով մի ժողովրդի, որի գերակշիռ մեծամասնությունը գտնվում է իր երկրի սահմաններից դուրս, բնականաբար չի կարող անտարբեր լինել խառնամուսնությունների խնդրին: Հատուկ վիճակագրական տվյալներ չունենք խառնամուսնությունների թվի մասին: Չկան նաև ժամանակակից հստակ կանոնական որոշումներ, թե ինչպես վարվել նոր իրավիճակում խառնամուսնությունների դեպքում: Հայկական Սփյուռքում հաճախ նմանատիպ հարցերը լուծվում են թեմակալ առաջնորդների հավանությամբ և հոգևոր հովիվների ներքին համաձայնությամբ:

Վերջին տարիների շփոթումները Եկեղեցիների միջև ցույց են տալիս, որ հակառակ մեր միջև առկա աստվածաբանական տարբերությունների, միմյանց ենք հարում բազմաթիվ և բազմակողմանի կապերով: Այս կապերի մասին մեկ անգամ չէ, որ հաստատում են մեր եկեղեցիների պետերը միմյանց հետ հանդիպելիս:

Կարող ենք արձանագրել, որ վերջին տասնամյակների մեր համատեղ շփումները և տարբեր առիթներով միջազգային տարբեր մակարդակներում ստորագրված համաձայնությունները թույլ են տալիս եզրակացնել, որ՝

- ա) փոխադարձ հարգանք ունենք միմյանց հոգևոր արժեքների, ժառանգության և Եկեղեցու սուրբ հայրերի նկատմամբ,
- բ) ճանաչում ենք միմյանց նվիրաբերություններն ու խորհուրդների շնորհաբաշխ լինելը,
- գ) դատապարտում ենք հոգևոր սուրբությունն ու ճանաչում միմյանց իրավաստարածությունը:

Կարծում են ժամանակն է հասունացել, որ կնքվի մի համաձայնագիր՝ ընդառաջ մեր հավատացյալների հոգևոր պահպանման, պսակի խորհրդի և այլ խորհրդակատարությունների համատեղ կատարելության շուրջ:

¹ Ա. Տեր-Միքայելյան, Երկերի ժողովածու, Ս. Էջմիածին, 2009թ., էջ 138:
² Ս. Հովհաննիսյան, Ամուսնա-ընտանեկան իրավունքը վաղ ավատաիրական Հայաստանում, Երևան, 1976, էջ 151:
³ Ն. Մելիք-Թանգյան, Հայոց Եկեղեցական Իրավունքը, Երևան, 1903թ.:
⁴ Ա. Տեր-Միքայելյան, ԳՂ. աշխ. էջ 158:
⁵ Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Գարեգին Բ, Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց, Սուրբ Ծննդյան Քարոզ, Էջմիածին, 2010թ.:

Վերագտած հայություն

Գրքի հայերեն թարգմանության շապիկը:

Փաստաբան Ֆեթիյե Չեթինը «Մեծ մայրս» գրքով, որը լույս է տեսել 2004թ. Թուրքիայում (և 2006թ. թարգմանվել Actes Sud ֆրանսիական հրատարակչության կողմից), ճանապարհ բացեց մյուսների համար: Նա այդ գրքում բացահայտում էր իր նախնիի՝ Չերանուշի պատմությունը, որը վերանվանվել էր Սեհեր, պատմությունը մի հայուհու, ում առևանգել է բռնի մուսուլմանացրել էին 1915թ. Ցեղասպանության ժամանակ, որն իրականացվել էր տվյալ ժամանակաշրջանում իշխանության դեկին գտնվող Միություն և առաջադիմություն բուրժուական ազգայնական կուսակցության կողմից: Հերոսուհու թռուռուհին, ով մարդու իրավունքների անխնայ պաշտպան է, 2007թ. սպանված հայ լրագրող Հրանտ Դինքի ընտանիքի փաստաբանը, դարձավ առաջինը, ով բարձրաձայն հայտարարեց իր հայկական արմատների մասին՝ տարւններից անդամալույծ դարձած բուրժուական հասարակության մեջ: Նրա հետքերով նմանատիպ հարյուրավոր պատմություններ վեր հանվեցին՝ ի հայտ բերելով մի մոռացված իրականություն՝ Ցեղասպանությունից վերապահ իսլամացված ու բուրժուացված հայերի սերունդների ներկայությունը, որը գրեթե ամենուր է Թուրքիայում, թուրքերենում ընդունված արտահայտությամբ՝ «թրից անցածների» պատմությունը:

Ֆեթիյե Չեթինը «Մեծ մայրս» գրքից հետո այս անգամ սոցիոլոգ Այշե Գյուլ Ալթընայի հետ միասին է անդրադարձել «թռուռների» ճակատագրին, այլ կերպ ասած՝ բոլոր նրանց, ովքեր երկու սերունդ հետո փորձում են թաքցնված անցյալը և վերջապես հարցականի տակ դնում պաշտոնական պատմագրությունն ու իրենց սեփական կյանքին պարտադրված լուրջությունը: «Ո՛ր երկրում կրոնափոխ հայերը», - հարց է տալիս Այշե Գյուլ Ալթընայը գրքի վերջաբանում և ինքն էլ պատասխանում այդ հարցին, - «Դուք կարող եք նրանց հանդիպել դպրոցներում, խորհրդարանում միջնակարգում, հիվանդանոցում, գործարանում, դաշտերում, մահանգապետարանի գրասենյակներում կամ մզկիթներում: Նա կարող է լինել ձեր ավտոբուսի վարորդը, ձեզանց արյուն վերցնող բուժքույրը, այն ընթացքում, այն գրածները դուք սիրում եք ընթերցել, այն տեխնիկը, ով սարքել է ձեր համակարգիչը (...) կամ էլ ձեր թաղամասի մզկիթի իմամը»: Գրքի հեղինակները նման տասնյակ վկաների են գտել: Նրանցից քչերն են կարողանում վստահել, էլ ավելի քչերը՝ բացահայտել իրենց իրական ինքնությունը: Վերջում գիրքը ներկայացնում է 24 անհատական պատմություններ, այն ընտանիքների դիմապատկերները, որոնք բոլորն էլ թաքցրել են իրենց հայկականությունը:

Մարդու իրավունքների պաշտպանության կազմակերպության ակտիվիստներից Յըլդըզ Օնենը համաձայնվել է գրքում վկայություն տալ իր իրական անունով: Թուրքիայի արևելքում՝ քրդական շրջանում գտնվող մի փոքրիկ քաղաք հանդիսացող Դերիքում (Տերիքում) ծնված Ենթադիյալ վեցուն այդ երիտասարդ կինն ասում է, որ «մեծացել է որպես թուրք»:

Շարունակությունը՝ 3-րդ էջում:

Սկզբը՝ 2-րդ էջում:

Իր որդիներից մեկի հետ մեկտեղ Ցեղասպանությունից վերապրած մի հարուստ վաճառական հայի դուստրը եղած նրա մեծ մոր պատմությունը «մեկն է հազարավոր կանանց պատմություններից»: Նրան մեծացրել է մի քուրդ, նա ամուսնացել ու բռնի կրոնափոխվել է: «Հայրս ծնվել է այս կողմերում, պատմում է Յըղըզը, Մեծ մայրս դաստիարակել է երկու որդիների, մեկին՝ հայկական ավանդույթներով, մյուսին՝ որպես քուրդ: Պահպանողական մուսուլման հայրս մի հայ եղբայր է ունեցել»: Ինչպես շատերին, նրան ևս հենց Հրանտ Դիմքի մասին է վերաբացահայտել ճնշված ինքնությունը: «Այդ պահին ես սկսեցի մտածել, որ ես նույնպես ինձ պետք է հայուհի զգամ», - ասում է նա: Հայ զգալը ենթադրում է նաև ընկալվել այլ կերպ, և ոչ միայն ուրիշների, այլ նաև՝ սեփական ընտանիքի կողմից: «Իմ զարմիկների մի մասը բացվել է, մյուսները՝ ոչ», - ամփոփում է նա:

Ցեղասպանությունից հետո վերապրածների երկրորդ սերունդը, որը մնացել է թուրքիայում կամ գաղթել այստեղ, մեծացել է՝ առանց տեղեկանալու իր ինքնության մասին, որպեսզի չկորի զանգվածների մեջ և չհմանա ցավալի պատմության մասին: Արդեն հիսուն տարեկանին մոտ իր մեծ մոր՝ Սաթենիկի հայ լինելու մասին պատահաբար իմացած Գյուլսաղը բացատրում է. «Կարծես թե այդ տարբերությունը բիծ էր, արգելված մի բան, ամոթ, որը պետք էր թաքցնել»:

Բայց այսօր հարյուրավոր բռններ գովազդում են իրենց պատմությունները: Եվ հարցականի տակ վերցնում այն պատմությունը, որը տրամաբանական է: «Ո՞ր եմ մեր մեծ հայրերը», - ինքն իրեն հարց է տալիս Սիման: «Հենց մեծ մորս ճակատագիրը պարզելու շնորհիվ էր, որ ես սկսեցի հասկանալ այն անարդարությունները, որ նա ապրել էր, և որ ես հայտնագործեցի, թե որքան էր ազգայնամոլությամբ ներծծված իմ ստացած կրթությունը, պարզաբանում է Ֆեթիյե Չեթինը: Այս բոլոր պատմությունները շատ լուսաբանող են, քանզի դրանք խախտում են թուրքական ինքնության տեսնցիալիտական սահմանումը»:

Ըստ փաստաբանի՝ առնվազն մի հայ խախտի ունեցող թուրքերի թիվը հասնում է հարյուր հազարների: Ինչպես իր սեփական դեպքում՝ նման անձանց ինքնությունը հաճախ «հիբրիդային» է՝ բաղկացած թուրքից, քրդից, ալևիից և հայից... Ոմանք հայ են մնացել՝ դավանելով իսլամ: Ուրիշներն իրենց քուրդ են համարում, բայց վերադառնում են քրիստոնեության: «Մի անհավատալի տարբերություն կա այն սահմանման ձևի միջև, որ նրանք տալիս են իրենց», - արձանագրում է Ֆեթիյե Չեթինը: 96 տարեկան ընթացքում այդ թաքցված վերապրողների գոյությունը ոչ միայն անցել է թուրքիայի Հանրապետության լուսայան միջով, այլ նաև՝ մոռացության մատնվել հենց իրենց՝ հայերի կողմից, ովքեր ցրվել են աշխարհով մեկ: 1915-ից կրոնափոխված հայ կանայք ու երեխաներն ընդգրկվում են Ցեղասպանության զոհերի շարքում: «Այդ կանայք առաջին հերթին պատմության սուբյեկտներ են, ոչ թե մարդկային կամ հայրիշխանական համակարգի օբյեկտ», - նշում է Այշե Գյուլ Ալթընայը:

Թոռների հիշողությունները վերապրեցնում են 20-րդ դարի առաջին ցեղասպանության մոռացված զոհերին: Այս պատմության ուժը անպաշտպան մեծ մայրերի շնորհիվ տաբուս կոտրելու մեջ է, ինչպես նաև՝ թուրքիայում պատմական հաշտեցման գործընթացին ներգրավվելու: Ընտանեկան կամ գավառական փոքրիկ պատմության արահետներում խորանալով՝ քաղաքացիական հասարակությունը և թուրք մտավորականները գտել են, թերևս, մի շքերթ՝ պաշտոնական ռեզիդենցիայի մեջ, շքերթ, որը վերականգնում է Հայկական հարցը:

Ֆրանսերենից թարգմանեց ՄԵԼԻՆԵ ԱՆՈՒՄՅԱՆԸ

«Ըր Մոնդ» օրաթերթ 02.06.2011

ԻՍԼԱՄԱՑՎԱԾ ՀԱՅ ԿԱՆԱՆՑ ԿՅԱՆՔԸ ՍԵՎ ՍԱՎԱՆ Է

ԷՄԻՆԵ ՌԻՅԱՐ

Վարդեր Թումաջանյանը էլազիզի Քուլվենգ գյուղից է, Ջարուրեն՝ Ադանայի Հաջուն գյուղից, Ղեզալը՝ վանեցի, Ջեռոն՝ Քոզլուքցի... Այս կանանց ընդհանրությունն այն է, որ բոլորն էլ հայ են, փրկվել են 1915թ. տեղի ունեցած հայկական տեղահանություններից և ամուսնացել են իրենց առևանգած կամ էլ փրկված քրդական աշիրեթների բեյերի հետ: Ապրած մեծ ցավ...

Այս կանայք, որոնց երիտասարդության առաջին շրջանում պոկեցին իրենց գյուղերից, ընտանիքներից, և որոնք գրեթե ամբողջությամբ կորցրեցին իրենց ընտանիքները, ստիպված էին կյանքի մնացած մասն ապրել՝ փոխելով իրենց անունը, կրոնը և լեզուն: Նրանք ապրել են՝ իրենց ցավերը ճակատագրին վերագրելով, իրական ինքնությունը թաքցնելով, իրենց նման կանանց համարել են իրենց քույրերը: Այս աշխարհից հեռացան՝ չհանդիպելով և չտեսակցելով տարբեր երկրներ փախած իրենց բարեկամների հետ: Ամբողջ կյանքի ընթացքում կուտակված, ոչ մեկի հետ չկիսած վշտերի մասին խոսեցին վախճանվելիս: Ոմանք ցանկացել են թաղվել սև սավանով, ոմանք էլ՝ առանց լվացվելու... Լեզվի և ուժացման քաղաքականության վերաբերյալ աշխատանքներ կատարող մանկավարժ-գրող Գյուլչիչեք Գյուլնել Թեքինի վերջին գիրքը՝ «Սև սավանդ», լույս տեսավ նոյեմբերին «Բելգե յալընլարը» հրատարակչության կողմից: «Իսլամացած հայ կանանց դրամայի մասին պատմող Թեքինը սկսում է իր հարևան Շիրին Թանի մոր մասին պատմություններով. գիրքը կազմված է իր հավաքած նմանատիպ պատմություններից: Շրջելով Իզմիրի, Ստամբուլի, Մարդինի, Բաթմանի, Մերսինի նահանգներում՝ այս կանանց պատմությունները լսել է նրանց երեխաներից և թոռներից: Թեքինի ամենամեծ ջանքն այն է, որ կանանց պատմությունները իրենցից չի կարողացել լսել: Թեքինն ասում է. «Սակայն եթե հարցնեի էլ, չեմ կարող իմանալ՝ կպատմեին, թե ոչ»:

Անատոլիայի ժողովուրդներ
Թեքինը հայտնելով, որ այն ժամանակի իշխանության՝ Միություն և առաջադիմություն կուսակցության՝ ոչ մուսուլմանների հանդեպ կիրառած թուրքացման քաղաքականության չափն ընդգրկում էր նրանց ամբողջությամբ Անատոլիայից մաքրելը, ասաց. «Գիրքը, որ պատրաստել եմ, ներառում է այս ծրագրի կարևոր մասը: Ահաբեկչությունը և ընկճելով հատկապես հույներին՝ Անատոլիան մաքրում են նրանցից, հետո 1914-1915թթ. կիրառվում է հատկապես հայերի նկատմամբ: Գաղտնի ծրագրվում է կուսակցության կենտրոնի, այսինքն՝ Ներքին գործերի նախարար Թալեթ փաշայի, դոկտոր Բահանդդին Շաքիրի և Լուսավորության նախարար դոկտոր Նազըմի ձեռքով»:

Թեքինն ասելով, որ թեև տեղահանությունը ներկայացվում է այնպես, որ «ուղարկվելու են Միրիայի ու Արաբիայի անաստներ», սակայն իրական նպատակը ամբողջությամբ հայերին ոչնչացնելն է եղել, այնուհետև պատմում է. «Հույները Հունաստան են գնում, սակայն հայերը նման հնարավորություն չունեն: Հայերը Անատոլիայի տեղաբնիկներ են, քրդերն ու լազերը՝ նույնպես: Թուրքերը ևս վաղուց եկել և բնակություն են հաստատել այստեղ: Որպեսզի մուսուլման բնակչության ծայրը դուրս չգա, ասացին. «Սրանց կայքն ու գույքը, հողը ձեզ է մնալու, և որ կնոջն ուզենաք՝ կարող եք ձեզ վերցնել»: Կա մի օրենք ևս, համաձայն որի մինչև 10 տարեկան երեխաներին մուսուլմանները կարող են վերցնել: Այս որոշումը կայացնում են, որպեսզի մուսուլման բնակչության շրջաններին մեղր քսելով՝ հայկական կոտորածներին մասնակից դարձնեն»:

Թեքինը նշելով, որ իր հավաքած պատմություններում գլխավորապես քրդերի առևանգած կանայք են, որոնց մի մասին փախցնելով տիրացել են, իսկ մյուս մասին փրկել են կոտորածից, ասում է. «Նրանք հիմնականում քրդական աշիրեթների բեյեր են: Իսկապես հնարավոր չէ, որ ժողովուրդը մարդկանց նման բան կարողանա անել: Սա աշիրեթի բեյերի՝ իթթիհատականների հետ համատեղ պայմանավորվածության արդյունք է: Առևանգված, սեփականված հայ կանայք կամա թե ակամա ստիպված էին ամուսնանալ այս անձանց հետ: Այլընտրանք չունեին: Նրանց ընտանիքների 90 տոկոսը սպանված էր: Կենդանի մնացածները կամ իրենք էին, կամ էլ իրենց մի եղբայրը: Ահա ցավալի կողմն է, որ տղամարդկանց մեծամասնությունը, որոնց հետ ամուսնացել էին, հիմնականում մասնակցել է կոտորածներին, աջակցել է պետությանը, կամ էլ ինչ-որ կերպ տեղահանության ժամանակ հայ է սպանել»:

Թեքինի տատմերը՝ Ջերոն, տեղահանությունից փրկված մի հայ կին է: Ջերոյին, ով գյուղի գրեթե բոլոր ծնունդներին ներկա է գտնվել, Սիթթո Ջերոն են կոչել, ինչը նշանակում է «հարգարժան անձ, տատիկ»: Թեքինը պատմում է իր մանկական հիշողություններում մնացած օրերի մասին. «Այն ժամանակ ոմանց մասին ասում էին՝ «նա հայ է», սակայն հայությունն ի՞նչ է: Մենք տեղյակ չէինք: Մայրս մեզ շարունակաբար զգուշացնում էր՝ ասելով. «Տեսե՛ք, հա՛, հայերի մասին վատ բան չասե՛ք»: Ժողովուրդը Ջերոյին հարգում էր, քանի որ տատներ էր և շատ բան էր արել, սակայն հասարակության մեջ նրա ինքնությունը շարունակաբար նվաստացվում էր: Կանայք վկա էին սրան և ստիպված էին լինում թաքցնել իրենց ինքնությունը: Որպես կին՝ նույնիսկ մեր մշակույթի և կրոնի մարդկանց հետ ամուսնանալիս մի շարք խնդիրներ ենք ունենում: Ամուսնությունն ինքնին դժվար է, հապա մտածե՛ք այս հայ կանանց մասին»:

Պետք է ցավը կիսել

Պատմությունը, որից Թեքինը շատ է ազդվել, և մղել է իրեն գիրք գրելու, Շիրին Թանի տատիկի պատմությունն է: «Մի կին այնպիսի ցավ է ապրում, որ մեռելուց առաջ ասում է. «Ողջ կյանքս դառնությամբ լի է եղել, ինձ ոչ թե սպիտակ, այլ սև սավանով թաղե՛ք»: Կինը մահից երեք օր առաջ երեխայից սև սավան է պահանջում և մահվան մահճում կախում է անկողնու դիմաց:

Երեք օր շարունակ դրան է նայում և դրա հետ էլ թաղվում է»:

Գրքի հրատարակությունից հետո Գյուլչիչեք Գյուլնել Թեքինը հաճախ նման պատմությունների է հանդիպել: «Ստամբուլում գրքի ցուցահանդեսի ժամանակ մեկն ինձ մոտեցավ ու ասաց. «Սև սավանով թաղելուց ավելի սարսափելի դեպքեր էլ են եղել»: Եղել են նաև անձինք, որոնք պատգամել են՝ «Ինձ առանց վաճառելու թաղե՛ք»: Հետո ինձ հանդիպած մարդկանց մեջ եղան անձինք, ովքեր ասում էին՝ «Իմ տատիկն էլ է հայ եղել, իմ եղբորս աղջկա սկեսուրն էլ է հայ եղել»: Նրանք թաքցնում են: Նրանց երեխաներն էլ իրավացիորեն թաքցնում են»:

Թեքինն ասաց, որ կարծում է՝ սրանք գիտակցելը, քննարկելն ու խոսելը ավելի ազդեցիկ է, քան այս կանանցից ներողություն խնդրելը. «Եթե նույնիսկ նրանք չկան, անհրաժեշտ է նրանց երեխաների և թոռների հետ կիսել: Անհրաժեշտ է վշտի մեջ մահացած կանանց պատմություններն իմանալ և քննարկել: Այս կանայք չկարողացան Ամերիկա, Ռուսաստան փախած և փրկված իրենց բարեկամների հետ միասին լինել և նրանց տեսնել: Նրանց միջև կարելի է կամուրջի գործառնություն կատարել»:

Շարունակվում է նույն մտածելակերպը

Թեքինը համոզված է, որ եթե ղեկավարությունը սաղորանքներ չհրահրեր, ժողովուրդները միմյանց հետ որևէ խնդիր չունեին. որոշ ժամանակ առաջ նախարար Վեջդի Գյոնուլի ասած խոսքերն ամբողջությամբ հաստատում են այս պատմածների իսկությունը: Թեքինն ուշադրություն է հրավիրում այն հանգամանքի վրա, որ Ջանան Արըթմանի՝ Աբդուլլահ Գյուլի վերաբերյալ ասածները, Գյուլի՝ «տատիկս 100 տոկոսանոց թուրք է» պատասխանը, դեպքի վերաբերյալ պետությանը և ղեկավարներին, Արդարություն և զարգացում կուսակցության ու մյուսների մոտեցումները ռասիզմի և ազգայնականության ազդանշան են: «Ի՞նչ կա, եթե հայ լինի, քուրդ լինի կամ էլ թուրք լինի, տարբերությունը ո՞րն է, կարևորն այն չէ՞», որ մարդկային արժանիքներ ունենա: Ժողովուրդահանրապետական կուսակցության ռասիստական, ազգայնական ըմբռնումը ցույց տալու տեսանկյունից ուշագրավ է Արըթմանի գործելակերպը»:

Որոշ ժամանակ առաջ մտավորականների նախածեռնած և բազմիցս քննարկված «Ներողություն են խնդրում» արշավի վերաբերյալ ասում է. «Ըստ իս՝ նախ և առաջ պետք է խոսել, թե ինչպես կիրառվեց Անատոլիան թուրքացնելու քաղաքականությունը, ինչեր արվեցին, ստեղծությունն ու այս աշխարհագրական շրջանն ինչպես թուրքացվեց: Պետք է քննարկել, թե ինչ է նշանակում այն, որ երդողանը, Հաբիբարիի վրա հենվելով, ասում է՝ միակ լեզու, միակ մշակույթ, միակ ինքնություն, միակ պետություն, միակ ազգ, միակ դրոշ: Ամենասարսափելին այն է, որ քրդերի «ուժացմանը ոչ» ասողները թիրախ են հանդիսանում: Շատ կարևոր է, որ այս ծրագրերը բացահայտվեն»:

Ըստ Թեքինի մտավորականների ստորագրահավաքը մեղմ քայլ է. «Ինչպես որ ծայր հավաքելու նպատակով ստիպված եղան, քրդերենը անհայտ լեզու կոչելով հանդերձ, այս պահին քրդերեն հեռուստալիք բացել, այնպես էլ պետական ղեկավարները պետք է ընդունեն՝ հայկական հարցում կատարվածը սխալ է եղել ու ժողովուրդների համար տրավմա է հանդիսացել: Նման բանը ստիպված են անել ոչ թե մտավորականները, այլ անձամբ պետության ղեկավարները: Պետության ղեկավարները ստիպված են այն ժամանակ կատարվածների համար ներողություն խնդրել: Սա միայն դրական քայլ կլինի»:

ՄԱՅՐ ԶԱՅՐԵՆԻՔ ՎԵՐԱԴԱՐՁԻ ԵՐԱԶՆԵՐՈՎ...

(Ֆեդերցովկայի կրոնափոխ համշենահայերի մոտ)

Ղրղզստանի կրոնափոխ համշենահայերի ղեկավար Ռուսլան Կարաբաջակովի այցը Հայաստան եւ ԼՂՀ, Օշի համշենացիների Հայկական լեռնաշխարհ ապագա վերադարձի ծրագիրը լայն արձագանք գտան հայկական միջուկով մեկ: Բեյրութի «Դիտակ» ամսագրի ու Կանադայի «Գեղարդ» համացանցային ամսագրի նախաձեռնությամբ ծրագրեցինք այցելել այժմ Ռուսաստանում բնակվող կրոնափոխ համշենահայերին, որոնց Ստալինն ու Բերիան որպես «կասկածելի» ժողովրդի, 1944թ. Աջարիայից արտոել էին Ղրղզստանի խուլ գյուղերը ու Ղազախստան: Մեր ծրագիրն էր այցելել նաեւ 3000-ամյա Օշ քաղաքը եւ Ղազախստանի համշենահայ բնակավայրերը, որտեղ բազմիցս եղել էր վաստակաշատ գիտնական եւ համշենագետ Սերգեյ Վարդանյանը 1984 և 1987թթ.-ին, անհատական փորձ անելով կրոնափոխ համշենահայերին վերաբնակեցնել Խորհրդային Հայաստանում, որին դեմ էր կանգնել այն ժամանակվա Հայաստանի ղեկավարությունը:

Կրոնափոխ համշենահայերի հարսանիք Ֆեդերցովկայում

հյուրասիրությամբ եւ նրանց սկզբնական կասկածները հեռավոր Լիբանանից եկած ժուռնալիստի վերաբերյալ կանաց-կանաց փարատվում են ու նրանք որպես Ջեմալ ու Ջամալ, պատմում են իրենց հայրերից լսած համշենահայերի Գողգոթայի՝ բռնազաղթի մասին դեպի Կենտրոնական Ասիայի խորքերը: Այդ անպատմելի տառապանքները մեզ պատմում է 1944թ.-ի արհավիրքը վերապրած, Ղազախստանում եւ Ղրղզստանում պատասխանատու պաշտոններ վարած, այժմ Ֆեդերցովկայում անասնապահությամբ զբաղվող կապուտայա ու բարձրահասակ Յաշար Ակբուլյուկովը. «Ասում են, որ Ստալինը հրամայել է Բերիային զինվորական ծառայությունից փախչող մեզրելներին արտոել Կենտրոնական Ասիա: Բայց արյունարբու չեկիստը, պատճառաբանելով, որ համշենացիները մուսուլման լինելով կարող են թուրքերի կողմն անցնել պատերազմի պարագայում, մի գիշերում, բռնակառքերով ու գնացքի վագոններով, ահավոր ցրտին, 1944թ.-ին, բոլորիս արտոելը Ղրղզստանի հեռավոր շրջան-

ները: Բազմաթիվ համշենացիներ մահացան ցրտից ու սովից: Այժմ ապրում ենք Ռուսաստանի այս տարածքում, ոչխար ու կով ենք պահում, ուտելիքը շատ է, մեր երիտասարդները աշխատում եւ սովորում են Մոսկվայում եւ այլ քաղաքներում: Մեր սերտ կապերը պահպանում ենք Թուրքիայի, Կրաստանի, Ղրղզստանի մեր հայրենակիցների հետ, այցելում եւ մասնակցում ենք նրանց հարսանիքներին, ուրախություններին, տխուր իրադարձություններին»:

Իսկ Ակբուլյուկովի հարսը, նույնպես կապուտայա ու շիկահեր, մեր ներկա լինելու հարսանիքի կազմակերպիչներից Հաֆիզե Կարաիբրահիմովայի հայրը՝ Քյազըմը, գրել է համշենահայերի տառապանքի ու արտագաղթի, Ղազախստանում նրանց

Մինչ մեր կրոնափոխ եղբայրները, իրենց քրիստոնյա հայրենակիցների նման, օգտագործում էին ալկոհոլ, կանայք բաց դեմքերով էին, իսկ հարսանիքին, որը տեղի ունեցավ մյուս օրը պարուն էին «Հորոն» խմբապարտ, ձեռք-ձեռքի տված բոլոր հյուրերի ու ցեղակիցների հետ: Մահմեդական կրոնը ստիպել է նրանց կառչել ազգային բնորոշ ավանդույթներից, նաեւ գոյատևել թուրք եւ թրքագրի ժողովուրդների մեջ:

Այս բոլորը ակնհայտ երեւաց մյուս օրը հետմիջօրեին, երբ ինքնաշարժերի շարասյունով, գուռնա-դիոլով (Վորոնեժի մետախեթի թուրքերի կատարողությամբ ու երգերով... հայկական, կովկասյան մեղեդիներով) գնացինք «բերելու» հոր կողմից համշենացի ու մոր կողմից թաթար գեղեցկուհի Ջիլնարային, որ սահուն կերպով խոսում էր համշենահայերեն ու իրեն պահեց որպես հիանալի հարսնացու, հարգելով հնագույն ավանդույթները եւ սովորույթները: Հարսանիքին ներկա էին Մոսկվայից թե Ռուսաստանից ժամանած հյուրեր եւ ազգակիցներ, Ռուսլան Կարաբաջակովի ազգակիցները Բիշկեկից եւ Օշից, Ղազախստանից: Կարծես թե համացեղային, համազգային այս կարեւոր իրադարձությունը տեղի էր ունենում Արցախում կամ Հայաստանի գյուղերում, բազմադարյա հարսանքային սովորույթների բոլոր մանրամասներով: Հեռախոսային գրույց ունեցանք Ղրղզստանի եւ Ղազախստանի համշենացի անձնավորությունը ռուսերեն եւ ղազախերեն լեզուներով:

«Ցանկանում ենք, որ բոլոր հայերը ձեր նման գան եւ այցելեն մեր բնակավայրերը, այստեղ, թե Վորոնեժում, Օշում, թե այլուր: Մեզ մի՛ մոռացեք: Բարի եք եկել ու մեր թանկագին հյուրն եք միշտ, համշենահայերենով հրավիրում է Յ տղաների ու մի դստեր մայր Հաֆիզե, որ իր քույրերի հետ մեզ խեղդեց համադամ ուտելիքներով ու քաղցրավենիքով:

Մեր եռօրյա անոռնաճալի այցելությունը եզրափակվում է նաեւ մոտակա լճակի մոտ կազմակերպված մեր կերուխումով: Խոստանում ենք ներկա լինել նաև ուրիշ հարսանիքների, լուսաբանել մեր վերագտած ազգակիցների կյանքը:

ՀԱՍՈ ՄՈՍԿՈՅՅԱՆ
Մոսկվա-Ֆեդերցովկա-Երեւան

Армянскому селу Эдиссия в Ставропольском крае - 214 лет

214-й день рождения отметило село Эдиссия Курского района Ставропольского края. Как сообщает Информационный Центр газеты армян России "Еркрамас" со ссылкой на Святокрестовское информационное агентство Budennovsk.org, 214 лет назад на берегу Куры поселились армяне - выходцы из исторической области Ширван, простирающейся от Дербента на севере и до дельты реки Куры на юге. Произошло это по указу императора Павла I: "Внимая прошению армян препоручаю, чтобы те, которые пожелают переселиться, таковые переселения произвести и по прибытию избрать род жизни им свойственный, получая земли для их потребления".

Жители Эдиссии - армяне, сохранившие свою самобытность, национальный уклад жизни и, самое важное, родную веру. Не удалось лишь отстоять язык предков...

В селе Эдиссия (Едессия) сохранилась действующая церковь Успения Пресвятой Богородицы (Сурб Аствацацин), заложенная в 1830 году. Длительное время пребывающий в разрушенном виде храм реконструирован. Традиционно в День села прошли концертные программы и народные гулянья.

Карабахские продукты имеют на Кубани своих постоянных покупателей

Многие писали о той популярности, которую завоевала на российском рынке продукция ЗАО "Арцах Фрут". Расположенная в столице Нагорно-Карабахской Республики - городе Степанакерте, компания, производит необыкновенно вкусные продукты широкого ассортимента: варенье, джемы, конфитюры, сиропы, маринады и консервы. Отличное качество, домашний вкус и полезные свойства продукции "Арцах Фрут" отмечают не только российские гурманы, но и покупатели в других странах Европы (Абхазия, Украина, Польша, Франция, Германия, Испания, Чехия и т. д.).

Как сообщает Информационный Центр газеты армян России "Еркрамас", ассортимент продукции "Арцахфрут" в торговых точках столицы Кубани в последнее время заметно расширился, а среди покупателей карабахской продукции далеко не только армяне. Так, женщина (по национальности азербайджанка), торговавшая продукцией карабахского предпринятия, отметила, что у нее уже есть постоянные покупатели из числа сотрудников, расположенной недалеко от магазина, администрации города Краснодара. Особой популярностью у них пользуются различные соленья, а также варенье из грецкого ореха. Покупатели по достоинству оценивают тот факт, что при вполне приемлемой цене, в изготовлении этой продукции используется исключительно натуральное сырье.

ПОЕЗДКА К ХОМШЕЦИ

Георг Мхитарян, Москва

Родился 1990г., окончил Московскую Налоговую Академию по специальности юриспруденция, аспирант, член комитета управления Ассоциации Амшенских Армян, управляющий проекта журнала "Hamshen".

Эта поездка заняла всего три дня, но впечатлений и тёплых эмоций хватит от неё ещё надолго. Поехав на свадьбу в Ростовскую область к замечательной паре Руслану и Залине Акбюковым, я и не подозревал, что встречу столько тёплых людей и получу такие радостные эмоции. В поездку мы отправились компанией, я пригласил Жирайра Карояна моего друга, и Амо Москофяна журналиста из Бейрута, благодаря которым воспоминания стали намного ярче.

Рано утром меня разбудили, сказав, что уже скоро подъезжаем. Открыв глаза я увидел перед собой настоящий русский пейзаж, раскинутые широкие поля и нескончаемая полоса длинных сосен вдоль дороги. Красота русской природы заставила меня задуматься, как часто люди к которым я еду, вынужденно меняли пейзаж, за чуть более чем полвека. Это и прекрасные аджарские горы с видом на Чёрное море, это и среднеазиатские степи, а теперь и русские поля. Пока я погружился в свои мысли о тяжёлой судьбе этой маленькой общины, природа опять начала заметно меняться. Пейзажи, которые так славно описывали писатели и поэты русской литературы начали изменяться на невысокие горы с жёлтым оттенком, который так часто можно встретить в Армении. Действительно, район около города Каменск-Шахтинский, где живёт большинство хомшеци, очень напоминал Армению в миниатюре. Свернув с трассы и покрыв небольшие холмы по очень плохой дороге, мы доехали до дома.

Первое, что мы увидели войдя в дом - это старик, который величественно сидел на топчане (топчан - особое место в доме, где проходят все посиделки, трапезы, а также место, где можно просто прилечь отдохнуть). Этот оригинальный предмет мебели хомшеци переняли из быта Средней Азии, где он так им полюбился. Признаюсь, что и мне с Жирайром он, через несколько часов адаптации на нём, полюбился не меньше. Старик посмотрел на нас изумлённым взглядом, а потом любезно пригласил сесть рядом. Не успев своим пронзительным взглядом посмотреть на женщин, которые столпились у входа на кухню, как в женской части сразу же началась суматоха. Через пару минут перед нами уже был хлеб, сыр, чай и разные восточные сладости.

Стоит подчеркнуть, что женщины являются настоящими хозяйками семейного очага. Безупречно справляются со

всеми домашними задачами. При этом её мнение является авторитетным, с которым считается вся семья.

Весь день проходил в суматохе, вечером свадьба, а ещё столько дел. Молодые ребята направились устанавливать шатёр, в котором будет проходить праздничная церемония. Мужчины более старшего возраста сидели и не торопясь пили чай, кто-то покуривал сигаретку и следил за процессом. Старшая женская половина полностью

посвятила себя приготовлениям к столу, в то время как молодые девушки направились под присмотром братьев и их друзей в город, в салон красоты. Для хомшеци свадьба - это не частное дело отдельной семьи, а общая задача, общий праздник. Помогает каждый, чем может.

Наступает время свадьбы, сторона жениха идёт к дому невесты под исполнение зурны и дхола (даула), наступает интересный момент старых традиций, которые так схожи с теми, что сохранились в Армении, при этом, со своими особенностями. Женская сторона перекрывает дорогу жениху и его "команде", и начинаются шуточные переговоры за выкуп невесты. Проявив настоящую деловую хватку, обе стороны договариваются о взаимных уступках. После этого, жених выводит невесту из дома, и направляется к кортежу. С трудом кортеж передвигается, так как везде его перекрывает сторона невесты и требует выкуп за проезд. С большим трудом наш кортеж с "армянских жёлтых гор" спустился в город, празднично гудя в сторону центрального парка. На прогулку, в основном, направились молодёжь и пару старших мужчин и женщин, которые строго следили за порядком

ка.

Наступает вечер, гости собираются вокруг шатра, где будет происходить главное веселье. Терпеливо ожидая появления жениха с невестой, после ряда традиционных обрядов, в том числе и молитвы, появляются виновники торжества, музыканты приступают к действию. Веселье началось.

Родственники, друзья и все желающие по очереди выходят с поздравлениями. После каждого поздравления, поздравляющие начинают исполнять танец, а желающие могут присоединиться. С каждым часом

свадьба всё веселее и веселее, не чувствуется абсолютно никакого стеснения или официальности, все веселятся, все танцуют. Ночь поистине волшебная. Для хомшеци свадьба является важнейшим событием, так как для маленькой общины - это возможность собраться вместе, пригласить из дальних мест родственников и гостей, ощутить атмосферу единства.

Общий танец - хорон производит большой эффект, желаю-

энергичного молодого поколения. Через некоторое время молодёжь начала собираться в круг и начался круговой танец под названием хорон. Музыканты блестяще начали исполнять родные мотивы на зурне и дхоле (дауле), в такой момент я ощутил себя как дома, ведь всё такое родное: и музыка, и танцы, и лица. После нескольких круговых танцев молодые ребята переклюнулись на лезгинку. Многие показали настоящий мастер-класс, которому могли бы позавидовать на Северном Кавказе. Живя в ссылке в Средней Азии вместе с другими депортированными народами Кавказа, многое перешло в быт хомшеци, в том числе и лезгин-

щих танцевать настолько много, что образовывается сразу несколько кругов, одни чуть медленнее, другие просто с бешеной скоростью.

Волшебная ночь прошла, тёплых и приятных воспоминаний хватит на столько, что можно писать и писать ещё очень много.

Следующие дни были не менее яркими. Чувствовалось, как несмотря на свои хлопоты, люди максимально хотели проявить гостеприимство. Любой человек, знакомый или нет, через пару минут общения приглашал к себе домой, где женщины тут же накрывали стол. Отказ поесть было очень труд-

но объяснить.

Яркий момент для меня, когда я увидел как бережно люди хранят книгу, написанную Сергеем Варданяном про язык, историю и быт хомшеци. Это книга для них нечто большее, чем просто ценный труд, это настоящая семейная реликвия. Если войны своим оружием добиваются результата, то такие люди как Сергей Варданян своим пером добиваются не меньше, если не больше. Никогда я не видел что бы книга, да ещё и на письменности (труд написан на армянском языке) которую люди не понимают, производила такой эффект. Своим трудом и верой в своё дело, Сергей Варданян сделал больше чем многие другие вместе.

Помнится, когда в одном из домов, меня с Жирайром молодые ребята начали расспрашивать слова на армянском языке, сравнивая с хемшильскими словами. И очень удивлялись, когда находили сходство. В один из таких моментов староста, который сидел на топчане с чёткими в руках и не произносил ни слова, вдруг перебил молодых ребят и сказал с выразительным видом; "хомшеци - это настоящие древние армяне". Молодёжь с удивлением посмотрела на него, староста на них не обратил внимание и снова погрузился в свои мысли. Чувствуется, что молодёжь восприняла это настороженно.

Ночью, когда мы направились в город с группой молодых людей, наступил момент откровений. Когда между нами окончательно пропала преграда и общение стало доверительным, ребята рассказали, что с местными армянами иногда находить общий язык им тяжелее, чем со всеми другими народами этого многонационального края. Мне хорошо запомнился один случай. Когда армянские ребята, с которыми хомшеци были в очень хороших отношениях, как-то на вопрос знакомого чеченца - "а кто хомшеци такие?" - армяне ответили; "они армяне предатели". Для хомшеци, открытых, честных и гордых ребят, которые не дают себя в обиду, было слышать такое очень обидно. Многие разочаровались, многие разозлились, некоторые и вовсе охладели, когда узнали какого мнения о них армяне которых они считали близкими себе людьми.

Несмотря на всё, это поездка для меня была особой, от которой я получил большое моральное удовлетворение. Я окунулся в общество, которое не смотря на все сложности судьбы, сохранило свои традиции, быт, культуру, а главное, свой родной язык.

Я как представитель Ассоциации Амшенских Армян хочу выразить нашу внутреннюю позицию - не важно на каком диалекте мы говорим, какой у нас менталитет, религия и другие различия. Главное, что мы все представители одной единой нации, которая прошла путь в тысячелетия, и никто сегодня ни вправе делить людей по своим собственным соображениям.

ՈՌԻՔԵՆ ՍԱՀԱԿՅԱՆ, պատմական գիտ. թեկնածու

ՏՐԱՊԻԶՈՆԻ ՀԱՅՈՒԹՅԱՆ ՓՐԿՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒՄԸ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ (1916-17թթ.)

(Փաստաթղթեր)

(Սկզբը՝ 2010թ. NN5-6, 7-8, 9-10, 11-12, 2011թ. NN 1-2, 5-6)

N 25

ԿԱՐԻՆԻ ՀԱՅ ՓԱՆՍԱԿԱՆՆԵՐԻ ԿՈՄԻՏԵԻ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ Մ. ԱՎԱԳ ՔԱՅԱՆԱ ՄԵԼՅԱՆԻՆ ԲՆԱԳԱՂՈՒԹՅԱԾ 60 ՏՐԱՊԻԶՈՆՑԻ ՀԱՅԵՐԻՆ Պ. ՕԴԱԲԱՇՅԱՆԻ ՈՒՂԵԿՑՈՒԹՅԱՄԲ ՏՐԱՊԻԶՈՆ ՏԵՂԱՓՈՒՆԵԼՈՒ ԵՎ ԾԱՆՍԱԿԱԾ ԳՈՒՄԱՐԸ ՓՈՒՍԱՆՑԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

[Շտամայ] **Эрзерумский комитет по презрению армян беженцев**
Կարնոյ հայ փախստականների կոմիտե

17 հոկտեմբերի 1916 թ. Երզրում

Գերապատիւ Տեր Մեսրոպ Աւագ ք[ա]հ[ա]ն[ա] Մելեան

Տեղս գտնւած 60 Տրապիզոնցիները, որոնք եկել են Երզնկայից, այս անգամ Տրապիզոնի հայրենակիցներու խնդրանքին վրայ, բոլորն էլ յանձնեցինք պրն. Պետրոս Օտապաշեանին: Գաղթականներու փոխադրութեան հ[ա]մ[ա]ր առհաշի յիշեալ Օտապաշեանին վճարեցինք (300) երեք հարիւր ռուբլի, որ պիտի գանձի այդտեղ գտնուած իրենց հայրենակիցներից: Ուստի պիտի խնդրեիք Ձեզանէ, որ հետամուտ լինեիք ու վերոյիշեալ գումարը գանձելով, յարմար առթիւ մեզ փոխադրեիք:

Կը յայտնենք մեր շնորհակալութիւնները:

Մնամք յարգանքով ի դիմաց Կարնոյ Հայկ[ա]կան կոմիտեին՝ Գ. Թերզեան [ստորագրություն] կնիք [«Կարնոյ հայ փախստականների կոմիտե - Эрзерумский комитет по презрению армян беженцев»]

ՀԱԱ, ֆ. 968, ց. 1, գ. 11, թ. 11 և շրջ.: Բնագիր: Չեռագիր:

Տրապիզոնի հայկական եկեղեցին, 2010թ. լուսանկարը՝ Ս. Վարդանյանի

N 30

ՍՈՒՒՆԻՄԻ ՏՐԱՊԻԶՈՆՑԻՆԵՐԻ ԼԻԱԶՈՐ ՆԱԽԱԳԱՀԻ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՏՐԱՊԻԶՈՆԻ ՀԱՅՎԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵԻ ՓԱՆՍԱԿԱՆՆԵՐԻՆ ԻՐԵՆՑ ԲՆԱԿԱՎԱՅՐԵՐԸ ՎԵՐԱԴԱՐՉՆԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

5 մարտի 1917թ. Սուխում

Հայկական Կոմիտեին և Բարեգործական ընկերութեան

Յայտնի է, որ Տրապիզոնում և մանաւանդ գիւղերում բնաջնջած հայ ընտանիքների անդամներից կէս մասը (որդի, եղբայր, հայր և այլն) գտնուում է ռուսական Սևոժկայից խրիմի և Կուբանեան շրջաններում, որոնք սկզբից ի վեր շատ սերտ կապ պահպանած են ծննդավայրում մնացածների հետ, նիւթապէս աջակցել են տների շինութեան, դպրոցների բացման, տուրքերի վճարման և երբ հնարաւոր եղել է՝ փոխադարձաբար եկել գնացել էին:

Այժմ շատ կենսական հարց է ծագել՝ գալ՝ տիրանալ իրենց սեփական հողերին, վար ու ցանք անել, իրանց կաղիքի այգիները կարգի բերել, բերքը հաւաքել և փչացումից ու գրաւումից ազատել միլիոններ արժեքող այդ անշարժ կայքերը: Դժբախտաբար մինչև այժմ պաշտօնապէս չ'արտօնեց բուն Տրապիզոնցի հայերի երկիր ազատ մուտքը, իսկ Տրապիզոնում գործող ազգային մարմինները ոչ մի լուրջ ձեռնարկ չ'արեցին սերտ կապ ստեղծելու դուրսը գտնուող տասնեակ հազարաւոր Տրապիզոնցիների հետ և ոչ մի տեղեկութիւն չ'ուղիւղեցին շահագրգռող խնդիրների մասին, որոնք կարծում են աւելի յաջող լուծում կ'ստանայ կամ դեռ կստանան, եթէ ցանկալի կապը պահպանուի նրանց մէջ:

Այդ նպատակով Սուխումի, Սոչիի և Ադլերի շրջանի տրապիզոնցիներ (շուտով կ'միանան միւս շրջաններն էլ) խորհրդակցութիւններ ունեցան և արդէն ընտրեցին լիազօր յանձնաժողով մը Սուխումում, որ կապ պէտք է պահպանի դրսի տրապիզոնցիների և Տրապիզոնում գործող մարմինների հետ, ի հարկին աջակցելով բարոյապէս և նիւթապէս այդ մասին հաղորդելով մեզ, խնդրում ենք մեզ տեղեկացնել:

1. Մինչև օրս ի՞նչ գործողութիւններ կատարել են թէ քաղաքի և թէ գիւղերի կալւածների սեփականութիւնը հաստատելու համար հայերի վրայ:
2. Այդ գործողութիւններ ո՞վ կատարել է, կառավարութիւնը, թե՞ ազգային մարմինները:
3. Եթէ կոմիտեին կատարել է [և] կառավարութիւնը սանկցիա տւել է և ցուցակները յանձնել է կառավարութիւնը:
5. Կոմիտեին և Կ.Գ. Բ. Ընկեր[ություն] ճիւղը ի՞նչ է մտածում կառավարական այն կարգադրութեան մասին, որ որոշ ժամանակամիջոցէ դրան [հատկացուի] ամայի հողերի մշակման համար, հակառակ պարագայում, սպառնալով իր կողմից անել տալ վարուցանքը և արդեօք դրանով չ'ախտաւում սեփականութեան իրաւունքը և ապագայ թիրախացութիւնների պատճառ դառնայ:
6. Գրաւած վայրերում սեփականութեան իրաւունք հաստատելը (քանի որ կալւածաթղթերը փչացել են) մեծ մասամբ կախում ունենալով հողատիրոջ ներկայութիւնից, ազգային մարմինները ի՞նչ էք ծրագրում գեթ մասնակի կերպով թոյլտուութիւն ձեռք բերելու այնպիսի գիւղացիների համար, որոնց գիւղերը հացի մշտլ չ'կայ և ուրեմն ամենաշատ ենթակա են կորստի:
7. Ազգային մարմինները չե՞ն մտածում կազմակերպել արդեօք աշխատաւորական խմբեր այդտեղի անգործ մնացած երկրագործներից, որոնք կը կարողանային հսկայ արդիւնք բերել և իրանց ապրուստը հոգալուց յետոյ՝ խոշոր բաժին մը ձգել ազգային հաստատութիւններին:

Այս հարցերի մասին կրկին խնդրում ենք չ'զլանալ որոշակի տեղեկացնել մեզ, վստահ լինելով, որ փոխադարձ աջակցութեամբ կարելի է շատ դժարութիւններ հարթել և ամեն շրջանից շատ և արագ վերաշինել Տրապիզոնը, որովհետև դրսիները մեծ մասամբ հնարաւորութիւն ունեն ամեն նիւթական գոհողութեան ընդառաջ գնալու:

Չմոռանանք աւելացնել, որ յանձնաժողովի անդամները Տրապիզոնի գերիների մասին դեռ Չեր կոչը չ'ստացւած արդէն ձեռնարկել էին գործի և այժմ տեղական կոմիտեի հետ միասին շուտով կը ձեռնարկել հանգանակութեան և յոյս ունին, որ զգալի արդիւնք ձեռք պիտի բերէ:

Յարգանքներով՝ Տրապիզոնցիների Սուխումի լիազօր նախագահ՝ Գ. Յովսէփեան [ստորագրություն] Բարտուղար՝ Արմեն [ազգանունը ընթերցել չէ]

ՀԱԱ, ֆ. 968, ց. 1, գ. 11, թ. 49-51: Բնագիր: Չեռագիր:

N 31

Մ. ԱՎԱԳ ՔԱՅԱՆԱ ՄԵԼՅԱՆԻ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅՎԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵԻՆ ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ՀԱՏՈՒԿ ԿՈՄԻՏԵԻ ԿՈՂՄԻՑ «ՌԵԺԻ» ԸՆԿԵՐՈՒԹՅԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒՄ ԳՏԵՎՈՂ ԵՎ ՀԱՅԵՐԻՆ ԼԵՐԿԱՅԱՑՈՒՄՑԻՑ ԿԵՀՄԱՐԿԱՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԿԱՆՈՒՄՆԻ ՀԱՅՈՑ

15 հոկտեմբերի 1917թ. Թիֆլիս

Տրապիզոնի Հայկական Կոմիտեին

Կովկասի Յատուկ Կոմիտեին իր գրութեամբ յանուն տեղոյ «Ռեժ»-ի ընկերութեան, ի 10 հոկտեմբեր ամսոյս N 10319, հաստատում է իր արած որոշումը հայապատկան ծխախոտը ազգի Վեհափառ Կաթողիկոսի ներկայացուցչին յանձնելու վերաբերման մասին: Ուստի ներկայից դնելով սոյն թուղթը, առաջարկում են յղել այն «Ռեժ»-ի ընկերութեան ու ի լրումն իմ գրութեան առ նոյն ընկերութեան 8-ն օգոստ[ոսի] տարոյն N 216 և խնդրել նրա պարտ ու պատշաճ կարգադրութիւնը:

Ներկայացուցիչ [Կաթողիկոսի]՝ Մ[եսրոպ] ա[վագ] ք[ահանա] Մելեան [ստորագրություն] ՀԱԱ, ֆ. 968, ց. 1, գ. 30, թ. 119: Բնագիր: Չեռագիր:

(Շարունակելի)

N 29

Ա. ԷԼԵՅԱՆԻՆ ՏՐՎԱԾ ՍՏԱՑԱԳԻՐ ԵՐԶՆԿԱՅԻՑ ՀԱՅ ԳԱՂՈՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ ՏՐԱՊԻԶՈՆ ՏԵՂԱՓՈՒՆԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

АРМЯНСКИЙ КОМИТЕТ В ТРАПЕЗУНДЕ
ՀԱՅՎԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵ ՏՐԱՊԻԶՈՆԻ

23 ապրիլի 1917թ. Տրապիզոն

Վճարուած է Արշալիր Էլեանի Երզնկայէն 16 հայ-գաղթականներ Տրապիզոն փոխադրելու երկու ֆուրկոսի և ուստեստի համար հարիւր քառասուն մեկ ռ[ուբլի] (141, 70 կ[ոպեկ]) յօթանասուն կոպեկ:

Ստացայ՝ Ա. Էլեան [ստորագրություն] Ա. Առաքելեան [ստորագրություն]

ՀԱԱ, ֆ. 968, ց. 1, գ. 28, թ. 269: Բնագիր: Չեռագիր:

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ԿԱՐԵՎՈՐ ՆԵՐԴՐՈՒՄ

Սերգեյ Վարդանյանը որոնել ու գտել է մի անբողջ համայնք, հայ ժողովրդի փոթորակալույց պատմության այլբախումների ժամանակ բնականոն ազգային կյանքից բռնի դուրս նետված մի անբողջ շրջան՝ գավառ, որը թեև այլալեզու, բայց մայրենի լեզուն, ազգային-տոհմիկ շատ սովորությունները պահպանել է ցայսօր:

Ս. Վարդանյանի հերթական աշխատությունը՝ «Կրոնափոխ համայնքային բարբառը, բանահյուսությունը և երգարվեստը (Նյութեր և ուսումնասիրություններ)» (ԵՊՀ հրատ. 2009թ.), նվիրված է բռնի մահմեդականացված համայնքային շրջանի երեք հարյուրամյա պատմությանը, լեզվին, բանահյուսությանը ու ժողովրդական երգարվեստին:

Իրենց հրատարակած գրքերում կրոնափոխ համայնքային վերաբերյալ առաջին տեղեկությունները հաղորդում են Մխիթարյանները՝ Ղ. Ինճիճյանը¹ և Մ. Բժշկյանը²: Այնուհետև կրոնափոխ համայնքային է անդրադառնում Եմայի և Բեռլինի համալսարանների պրոֆեսոր Կարլ Կոխը³:

Երբ 19-րդ դարի հայ մանուկուն հայկական հասարակական շրջանակները վիճում էին կաթոլիկ և բողոքական հայերի ազգային ինքնության խնդրի շուրջ, մեծանուն վիպասան Րաֆֆին հանդես գալով «Մշակի» էջերում, այդ կապակցությամբ գրում է. «Երկրագնդի վրա քաղաքակիրթ և թե վայրենի ազգերի մեջ չկա և չի եղել մի ազգություն, որ մեկ եկեղեցու պատկաներ: ...Մենք մեկ ազգի որդիներ ենք, մենք միևնույն ընտանիքի զավակներ ենք: Կաթոլիկությունը, բողոքականությունը և միջև անգամ մահմեդականությունը չեն գրկում հային հայ լինելուց...»⁴: Րաֆֆու կարծիքը միանգամայն հարիր է և ընդունելի մեր այսօրվա իրողություններին:

Ինչ վերաբերում է կրոնափոխ հայերի ինքնանվանմանը՝ հոմալեզու, համալեզու (հեմալե, խեմալե), որը կրում են միջև հիմա ինչպես Թուրքիայում ապրողները, այնպես էլ Միջին Ասիայում ու Հյուսիսային Կովկասում վերահաստատվածները, ապա պետք է որոշակի շեշտել, որ այդ ինքնանվանումն օգնել է մահմեդականությունը բռնի ուժով ընդունածներին պահպանել իրենց ազգային հավատալիցից ու բնություններից: Կրոնափոխ հայը հստակ ու որոշակի պատկերացում ունի իր ազգային պատկանելության վերաբերյալ: Այդ կապակցությամբ մի հատկանշական երկխոսություն է ներկայացնում գրքի հեղինակը՝ Ս. Վարդանյանը: 1987թ. Ղրղզստանի Բեզաբադ բնակավայրում մոլլային ուղղված այն հարցին, թե ո՞վ է ասում, որ իրենք՝ համալեզուները հայ են, մոլլան պատասխանում է. «Լիզուս գասա, վո՞վ ասող ա, էրմենջա խաբրի գուք անա, անօցմա թառցուծիք ալ, ալ ասուշ բիդի՞ թա» (Լեզուս է ասում, ո՞վ պիտի ասի, եթե հայերեն ենք խոսում, նրանցից էլ կրոնափոխվել ենք, էլ ասել պե՞տք է) (էջ181):

Շուրջ երեսուն տարի է ինչ Ս. Վարդանյանը, մեր համեստ կարծիքով, ամենայն պատասխանատվությամբ ու սիրով զբաղվում է համայնքային, այդ թվում՝ կրոնափոխ համայնքային լեզվի, պատմության, հոգևոր ու նյութական մշակույթի ուսումնասիրությամբ: Այդ հարցերին նվիրված նրա հոդվածները հայերեն և այլ լեզուներով տպագրվել են մանուկ էջերում, ընթերցվել ու ներկայացվել են գիտաժողովներում:

Տարիների ընթացքում կատարած հետազոտական ու հավաքչական աշխատանքների մի մասն այժմ ամփոփված է մի գրքում, որը բացառիկ արժեք ու նշանակություն ունի հայագիտության, մասնավորապես՝ հայ ազգային ինքնության սահմանների ճշտման ու որոշման տեսանկյունից: Հայ ժողովրդի պատմական ճակատագրի բերումով երկրագնդի տարբեր ծագերում ապրում են անգլախոս, ֆրանսախոս, իսպանախոս, ռուսախոս, վրացախոս, թուրքախոս, արաբախոս, քրդախոս և այլախոս հայեր, որոնք տարբեր են նաև դավանանքով ու կրոնով՝ ուղղափառ, կաթոլիկ, բողոքա-

քավոր է նաև մատենագիտական տեսակետից: Գրքի հաջորդ բաժինը նվիրված է լեզվին՝ «Համալեզու բարբառի հոսքային խոսվածքն ըստ «Հայերենի բարբառագիտական ատլասի նյութերի հավաքման ծրագրի»»: Ծավալուն է ներկայացված ժողովրդական բանահյուսությունը՝ հեքիաթներ, զրույցներ, երգեր, մանիներ՝ խաղիկներ: Գիրքն ունի «Հավելված», որում Պողոս վրդ. Մեհերյանի Վեներտիկի Մխիթարյանների ձեռագրատանը պահվող

պատմության համար: Բոլոր դեպքերում հեղինակի ելակետը նույնն է՝ կաթոլիկ թե մահմեդական հայը հայ է:

Ս. Վարդանյանի աշխատության ակնառու արժանիքներից է բանահյուսությանը նվիրված բաժինը: Թե որքան հոգեմաշ ու դժվար աշխատանք է բանահյուսական նյութ հայտնաբերելն ու գրանցելը, դա միայն բանահավաքներին է հայտնի: Ներկայացված ստեղծագործությունները այսօրվա գիտական պահանջներին համապատասխան ծանոթագրված են, տեղեկություններ են տրված ասացողի, գրառման տեղի, ժամանակի վերաբերյալ: Երգերին կից տրված են գրական թարգմանություններ: Հատկանշական է, որ երգերն ու մանիները նոտագրված են:

Բանահյուսական ստեղծագործությունների քննությունը ցույց է տալիս, որ դրանք իրենց զուգահեռ տարբերակներն ունեն հայոց աշխարհի մի շարք պատմա-ազգագրական շրջանների բանահյուսական կենցաղում:

Գրքում տեղ գտած «Օցե» (էջ 195) հեքիաթը Արցախ-Սյունիք շրջանից հայտնի երախտամոռ օձի հետ առնչվող սյուժեն է, ըստ որի օձը փորձում է խաթել իր կյանքը փրկած մարդուն: Կրոնափոխ համալեզու հայերի բանահյուսական կենցաղում առկա է «Չաղու» վերնագրով հեքիաթը (էջ 193-195), որի սյուժեն «Մարդակեր աղջիկը» խորագրով հայտնի է նաև Արցախ-Գանձակ ազգագրական շրջանի բանահյուսությունից⁵:

«Արդե՛լեցի՞ ա՛լջի» զրույցը (էջ 187) լայն կենցաղավարում ունի մի շարք ազգագրական շրջաններում, մասնավորապես Արցախում և կրում է «Անգուլս տերտերը» վերնագիրը⁶: Կորած լուսինը, արևը փնտրող գյուղացիները տերտերին մտցնում են արջի որջը, արջը պոկում է տերտե-

մնալու և հեռվից առկայծող լուսից տաքանալու սյուժեն (էջ 191) կենցաղավարում է նաև Արցախում:

«Կարակչիօղլին աչառե թաքնիվե քաշա գու» զրույցի սյուժեն (էջ 180) հայտնի է նաև Արցախում: Միայն այս դեպքում խոսքը ձիու մասին է⁷:

Որոշակի է նաև կրոնափոխ հայերի մանիների և հայ ժողովրդի բանահյուսության ամենաժողովրդական՝ քնարական ժանրի՝ խաղիկների ընդհանրությունը:

Բարիխն դազե խընձօր(ի) ծառ, խընձօր գուցքիմ այլ դար, Իսա բազարիս¹⁰ խաթր Մեզալ բազար այլ դար: (էջ 246)

Մեր տղանը խնգի ծառ, Վրեսկե կաքավ յրան թառ, Էս գյիրագյի քրեզ մոխլաթ, Էն գյիրագյի եկ ինձ տար¹¹:

Ձեղիղը պարցր կյաղ ա, Չուր հիվանդի տաղ ա, Մեկրան սեվրային դալ չին, Աս ինչբես անդէր կյաղ ա: (էջ 270)

Գանձասարը բարձր տեղ ա, Չուրը հիվանդի դեղ ա, Միրածը սիրածեն չըն տամ, Էս ինչ կըրպաշտի գեղ ա¹²:

Հայագիտական կարևոր նշանակություն ու արժեք ունի գրքի բարբառագիտական բաժինը: Նշենք, որ նյութի յուրացումը դյուրին դարձնելու նպատակով հեղինակը զուգահեռ տվել է նաև գրական թարգմանությունները: Բացի այդ, գիրքը օժտված է բառարանով՝ հոսքային խոսվածք-գրական հայերեն և գրական հայերեն-հոսքային խոսվածք (2000-ական բառ):

Ամփոփելով մեր խոսքն ասենք, որ Ս. Վարդանյանի սույն աշխատությունը յուրահատուկ ներդրում է հայագիտության ասպարեզում:

ՍԵՐԳԵՅ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

ԿՐՈՆԱՓՈՒՆ ՀԱՄԱԵՆՈՒԹՅԱՆ ԲԱՐԲԱՐԱՆ, ԲԱՆԱՇՅՈՒՄՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԵՐԳԱՐՎԵՍՏԸ

(Նյութեր և ուսումնասիրություններ)

կան, մահմեդական և այլն, և այդ հայերի գոյությունը կասկածի ենթակա չէ: Եվ այսօր անհարժեշտություն է նրանց միավորել հայ ազգային միասնության գաղափարի շուրջը:

Գրքի էջերում տրամաբանական հաջորդականությամբ, հակիրճ շարադրված է Պոնտոսի ավերին հայերի հաստատվելու պատմությունը: Ավելի մանրամասն է տրված «Կրոնափոխ համայնքային ուսումնասիրության պատմությունից» բաժինը, որում ներկայացված են գրեթե բոլոր հեղինակները: Այն արժե-

հուշագրությունից տպագրվել են որոշ հատվածներ, որոնցում նա պատմում է 1776թ. Համալեզու և ճորոխի ավազանում իրեն հանդիպած մահմեդական հայերի մասին: Սա, թերևս, կրոնափոխ համայնքային մասին ամենաինքնագրավոր աղբյուրն է:

Ս. Վարդանյանն առաջին անգամ ըստ ամենայնի գնահատում է Պ. Մեհերյանի հուշագրությունը, կատարում որոշ լրացումներ ու ծանոթագրություններ, որոնք կարևորություն ունեն ինչպես մահմեդականացած, այնպես էլ խոտորչող կաթոլիկ հայերի

րի գլուխը և երբ տերտերի մարմինը հանում են, զարմանում են, որ նա անգուլս է: Գրեթե նույն սյուժեն է զարգանում կրոնափոխ համայնքային տարբերակում, միայն սրանք արջի համար են մարդուն մտցնում որջը և ապա մարմինը երբ հանում են՝ տեսնելով անգուլս, տարակուսում են, թե մինչ այդ մարդը գլուխ ունե՞ր, թե՞ չուներ: Երկու տարբերակում էլ համազուգահեռները վերադառնում են գյուղ՝ ճշտելու գլխի գոյության իրողությունը:

Ձմռան գիշերը դրսում մերկ

¹ Հայր Ղուկաս վրդ. Ինճիճյան. Աշխարհագրութիւն չորից մասանց աշխարհի, մասն առաջին, հատոր Ա, Վենետիկ, 1806, էջ 396:

² Մինաս Վարդապետ Բժշկեան, Պատմութիւն Պոնտոսի, որ է Սեա ծով, Վենետիկ, 1819, էջ 97:

³ Dr. Karl Koch, Wanderungen im Oriente, II, Reise im Pontischen Gebirge und Turkischen Armenien, Weimar, 1846, p. 1-40:

⁴ Րաֆֆի, Երկերի ժողովածու, հ. 11, Երևան, 1991, էջ 327, 332:

⁵ Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. VI, Երևան, 1973, N 67, էջ 249-254, հ. VII, Երևան, 1979, N 84, էջ 230-236:

⁶ Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. VI, N 97, էջ 371-373: Նմուշներ Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդական բանահյուսությունից, Երևան, 1978, էջ 14:

⁷ Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. VI, N 78, էջ 272:

⁸ Լեռնային Ղարաբաղի բանահյուսությունը, գաղափար, բնագրի պատրաստումը և ծանոթագրությունները Մ. Ս. Գրիգորյան-Սպանդարյանի, Երևան, 1971, էջ 378-380:

⁹ Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. VI, N 80, էջ 274:

¹⁰ Բազար-կիրակի

¹¹ Լեռնային Ղարաբաղի բանահյուսությունը, N 1470, էջ 237:

¹² Գրի է անված Ղարաբաղում 19-րդ դարի վերջերին, տես ՀԱԱ, հ. Դարյան, ֆ. 319, գ. 7:

ՆՈՐԱՏԵՏՐԻՍ ՆՇՈՒՄՆԵՐԻՑ

2011 թ. հուլիսի 25-ից օգոստոսի 3-ը՝ 10 օր, շատ փոքր խմբով, որի կազմում էր նաև ԵՊՀ ղեղենու, թուրքագետ Լուսինե Սահակյանը, շրջագայեցինք Թուրքիայի Էրզրումի, Արդվինի և Ռիզեի նահանգների նախկինում հայաբնակ մի շարք բնակավայրերում, նաև թուրքախոս և հայախոս կրոնավոր համայնքների գյուղերում:

Այցելեցինք Էրզրումի նահանգում գտնվող պատմական Հայաստանի Սպեր (Իսպիր) քաղաք, լուսանկարեցինք նշանավոր բերդը, այնուհետև, հիդրոկայանի շինարարության պատճառով քարուքանդ արված գետափերին զուգահեռ ձգվող խորրուբորդ ճանապարհով հասանք Իսպիրի (Սպերի) գավառի մեջ մտնող Խոտորջրի գյուղատեղումը: Նախկինում այն ուներ 14 գյուղ ու թաղամաս, որոնցից եղանք 4 գյուղում՝ Խոտորջրում (այժմ՝ Սըրաբոնաքլար), Գեղուտում, Կաղմխուտում, Սուհենցում, լուսանկարեցինք որոշ հայկական արձանագրություններ, նաև մզկիթի վերածված Խոտորջրի եկեղեցին: Մեծ եղեռնից հետո Թուրքիայի տարբեր գավառներից, այդ թվում նաև Ռիզեի նահանգից Խոտորջրի գյուղեր վերաբնակեցրել են բերել: Խոտորջրի գյուղում բնակվում էին Ռիզեի Ջեմիլ գյուղից եկած համայնքից, որոնք պատկանում էին մեկ տոհմի, և այժմ 5 տուն էին: Գիտեմք, որ իրենք համայնքի են, բայց մոռացել էին հայերենը և հատուկեմտ բառեր էին հիշում:

Այս գյուղերից շատ մեծ արտագաղթ է կատարվում: Չմոռանալով, ըստ տեղացիների, Խոտորջրի բոլոր գյուղերում միասին հաշված, հազիվ 80 տուն է բնակեցված լինում, այն էլ մեծ մասամբ տարեցներ: Մեկնածների մի մասն ամռանը գալիս է հարազատների մոտ հանգստանալու, ինչը քիչ թե շատ աշխուժություն է հարդորում այս մեկուսի վայրերին:

Եղանք նաև Ռիզեի նահանգի Չայելի գավառի Սենոզի գյուղախմբի Օրմանջըք (նախկին Ջուրխն) գյուղում: Սենոզի գյուղախումբում ունի կրոնավոր և թուրքախոս համայնքների 12 գյուղ: Այս տեղերից ևս մեծ արտագաղթ է կատարվում: Թեև

գյուղերի տեսքը շատ բարեկեցիկ է, բակերում թանկարժեք մեքենաներ են կանգնած, բայց բնակիչներից շատերը միայն անձան ամիսներին են հայրենի տուն գալիս: Այսպիսով, այս գյուղերի կրոնավոր համայնքները մեծ քաղաքներում խառնվում են տեղի բնակչությանը, և, բնականաբար, խառնամուսնությունների միջոցով կորցնում իրենց ինքնությունը: Չկիրառվելու պատճառով մոռացվում են նաև նրանց խոսակ-

Քաղաքի լեռներում

Չամլըհեմշին

ցականում դեռևս պահպանված հայերեն բառերն ու միկրոտեղանունները:

Եղանք նաև Ռիզեի նահանգի Արդաշենի գավառի Յենիյոլ (նախկին Օջե) գյուղում, Չամլըհեմշին գավառի Չամլըհեմշին ավանում և նշանավոր Եղնովիտ (այժմ Յայաքոյ) գյուղում, որտեղ լուսանկարեցինք բարձունքում գտնվող Սուրբ Խաչիկ հոր (Խաչիկվանք) եկեղեցու գետնատարած քարերը:

Քարքարոտ ճանապարհով բարձրացանք նաև Քաղքարի լեռնաշղթայի Քիթո և Ջերովիտ յայլաները, որոնցում, ինչպես նախորդ բնակավայրերում, գրառեցինք հայերեն միկրոտեղանուններ և հայերեն բառեր: Ջերովիտում մազլեցիները դժվարամատչելի վայրում գտնվող Քիլիսեթեփե վայրը, ուր ըստ տեղացիների, կային եկեղեցու հետքեր, բայց, ցավոք, միայն կոնկրետով անմշակ քարակույտեր գտանք, որոնք դասավորված էին շրջանաձև:

Կրոնավոր, բայց հայախոս համայնքներից հայերեն բանախոսություն գրառելու համար եղանք նաև Արդվինի նահանգի Խոփայի գավառում, որի շուրջ 22 գյուղերում խոսում են Համշենի բարբառի խոփայի խոսվածքով:

Խոփայի գավառի հայախոս համայնքների մի մասն ընդունում է իր հայկական ծագումը, ոմանք նույնիսկ ասում են, որ իրենք արյունով հայ են, բայց շատերը նախընտրում են իրենց կոչել համշենցի, ոմանք ասում են, որ թուրք են:

Նշենք, որ 2007թ. տվյալներով Խոփայի գավառում բնակվում էր 32.209 հոգի: Մեր կարծիքով, նրանցից 20 հազարից ավելին համշենցի են: Նրանք բնակվում են Խոփա (Հոփա) քաղաքում, և հետևյալ գյուղերում՝ Քոյունջուլար (նախկին Ջալու-Մա), Բաշորբա (Խիզո), Չավուշլու, Յուրդեր (Ջուրփիջի), Գյունեշլի (Չաղրինա), Բալըբլը (Ջենդիդ), Հենդեք (Գարջի), Է-

մեքայա (Արդալա), Չիմենլի, Փընարլը (Անչիդ), Քեմալիաշա (Մաքրիյալ), Քայաքոյ (Շանա), Փափաթ, Հալբաշը, Չամուլու (Չանչախանա), Ուչքարդեշ, Քազիմիյե (Վեյի Սարի), Օսմանիյե, Աքդերե, Քարասուսանիյե (Խեծեղն), Քյոփրուջու, Դերեիչե:

Ճանապարհորդության ընթացքում հավաքված նյութը առաջիկայում կիրառարակվի «Չայն համշենական» անսաթերթում, իսկ այս համարում ներկայացնում են իմ կատարած լուսանկարներից մի քանիսն ու իմ գրառած բանախոսության որոշ մտուշներ:

Հավելենք, որ Ռիզեի և Արդվինի նահանգների համայնքների շրջանում տարածված են ծախակողմյան, մարքսիստական գաղափարները: Ոմանք իրենց համոզմունքների համար բանտ են նստել: Նույնիսկ մեր օրերում շատերի համար դեռևս կուռք են կուրբայական հեղափոխության մասնակիցները, մասնավորապես Չե Գևարան:

Թե մարքսիստ համայնքներն աթեիստ են, ապա Ռիզեի նահանգի համայնքների մի մասը, որը մարքսիստ չէ, իսլամիստ է, և մարքսիստ համայնքները մեզ խորհուրդ էին տալիս նրանցից հեռու մնալ, քանզի կարող էին անցանկալի միջադեպեր լինել, մանավանդ օգոստոս ամսին՝ Ռամադանի օրերին:

Ռիզեի նահանգի թուրքախոս համայնքների շրջանում ազգային ինքնագիտակցությունն արդեն խամրել է, քչերն են իրենց ծագումով հայ համարում: Շատերն էլ պարզապես տեղյակ չեն իրենց ծագումից և կարծում են, որ իրենց օգտագործած թուրքերենում առկա ոչ թուրքերեն բառերը հատուկ են միայն իրենց գյուղին կամ էլ հունարեն են, լազերեն են կամ այլ լեզուներից փոխառված: Նրանք թուրքերեն լեզվով անհրաժեշտ տեղեկատվություն և գիտական գրականություն տալու դեպքում, կարծում ենք, որ ոմանք կվերադառնան իրենց արմատներին, իսկ մյուսները գոնե ավելի լավ կհիմանան իրենց ծագման մասին:

ՍԵՐԳԵՅ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

ԱՄՈՋՆԵՐ ԵՎ ԱՍՍՑԿԱԾՔՆԵՐ ԽՈՓԱՅԻ ԳԱՎԱՌԻՑ

Աստծուն գիյազին թամնեցավ օջ՝ յն գարդեվին:
(Աստծու կիրակին չավարտվեց՝ ես ամուսնանամ):

Գաղուն ձեծոյին մօռէ գրթա:
(Կատուն ծեծողի մոտ է գնում):

Դափրիս դաղ քղնուլ չգարին, արդիս ունեց քղնուլ չգարին:
(Փոքր սեղանիս տեղ գտնել չեմ կարողանում, արտումս (օգնող) ոչ մեկին գտնել չեմ կարողանում):

Դեմիրջուն փաղա փերօվ խօղէ թիած ունին:
(Երկաթագործին փայտե բրիչով են հողը դրել):

Ինչի՞ մըղնուս լաղաս կու, ինչի՞ քելլէս թօղաս կու:
(Ինչո՞ւ ես մտնում լողում, ինչո՞ւ ես ելնում դողում):

Չօվը մածուն թարնա, թուն քեղալ քղնուլ չի գաես:
(Ծովը մածուն դառնա, դու գղալ չես կարող գտնել):

Մարո՛ հացի, դաղան՛ լացի:
(Մայրը՛ հացի, երեխան՛ լացի):

Մարթ արի՛ չարաղ կաա, հարս արի ու դուն բահա:
(Մարդ եղիր՛ չարուխ կարիր, հարս եղիր ու տուն պահիր):

Մղան շեռն ալ չաղուցէ ֆայդա յա:
(Մկան շեռն էլ ջրաղացին օգուտ է):

Մերալին դագէ գունգոլէ իժէրէ թաթիլ գու:
(Ամպի տակ կանգնողը միշտ թրջվում է):

Ում ու հացը ուղես, անու քաշվիս կու:
(Ում հացը որ ուտես, նրան էլ կնճանկես):

Մանկական խաղեր

- Չաղացքն ի վար քենացի գուղ քեղա,*
- Գուղէ դայի հավուն դէվի,*
- Հավէ ինձի հազվիթ էյթ,*
- Հազվիթէ դայի մամուն դէվի,*
- Մամէ ինձի սիսի էյթ,*
- Սիսին դայի գօվուն դէվի,*
- Գօվէ ինձի աղի էյթ,*
- Աղիէ դայի էրգէվան ցքէցի,*
- Էրգէվան ինձի լաուստ էյթ,*
- Լաուստէ դայի փազէնէ ցքէցի,*
- Փազէնէ ինձի ջինջուղ էյթ,*
- Ջինջուղէ մօրթէցի, միստ յես գիյա,*
- Չիթթէ թուն գիյա:*

Չիլկալե

Այս խաղերը կենցաղավարվում է Սաքարայի նահանգի Աչմաբաշը գյուղի կրոնավոր համայնքների շրջանում: Ասացողի խմբարանով նրա մասին տեղեկություններ չենք տպագրում:

(Թարգմանություն)

- Դեպի ներքև ջրաղացը գնացի կուտ գտա,*
- Կուտը տարա հավին տվեցի,*
- Հավն ինձ ծու տվեց,*
- Չուն տարա տատին տվեցի,*
- Տատն ինձ սիսի՛ տվեց,*
- Սիսին տարա կովին տվեցի,*
- Կովն ինձ գոմաղթ տվեց,*
- Գոմաղթը տարա արտը ցքեցի,*
- Արտն ինձ եգիպտացորեն տվեց,*
- Եգիպտացորենը տարա խոտանոցը՞ ցքեցի,*
- Խոտանոցն ինձ թռչուն՞ տվեց,*
- Թռչունը մորթեցի, միսը ես կերա,*
- Ծերտը դու կերար:*

1. Սիսի բառի իմաստն ինձ չհաջողվեց պարզել, հարցվածներից մեկ-երկուսի ենթադրությամբ այն ձիծի՝ ծիծ, կուրծք, բառի տարբերակն է:
2. Բնագրում փազէն բառն է, որը նշանակում է խոտ պահելու համար ծածկ ունեցող փայտաշեն շինություն, խոտանոց: 3. Բնագրում ջինջուղ բառն է, որը նշանակում է և ճնճղուկ, և, ընդհանրապես, թռչուն:

Գլխավոր խմբագիր և համարի պատասխանատու՝ ՍԵՐԳԵՅ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ: Լրատվական գործունեություն իրականացնող՝ «ՀԱՄՇԵՆ» հայրենակական-քարեգործական հասարակական կազմակերպություն: Հասցեն՝ Երևան-37, Ազատության 2, բն. 8: Հեռախոս՝ (+374+10) 20 21 26: Գրանցման վկայական՝ N 03U054979, տրված՝ 26.06.2002թ.: Խմբագրությունը ոչ միշտ է համակարծիք հեղինակների տեսակետներին: Արտատպության կամ մեքերման դեպքում հղումը «Չայն համշենականին» պարտադիր է: Հրատարակվում է 2004թ. օգոստոսից:

“ДЗАЙН АМШЕНАКАН” (ГОЛОС АМШЕНСКИЙ). Ежемесячная газета Земляческой благотворительной общественной организации “АМШЕН” (г. Ереван), Гл. редактор - СЕРГЕЙ ВАРДАНЯН. Издаётся с августа 2004г. Газета распространяется бесплатно. Тел. 20 21 26. “HAMSHEN” Compatriotic-charitable public organization (Yerevan). “DZAYN HAMSHENAKAN”. Issued from August, 2004. Editor in chief SERGEY VARDANYAN. Tel. (+374+10) 20 21 26, E-mail: dzaynhamshenakan@yahoo.com, www.dzaynhamshenakan.org